

Tá istá snaha o revolučný čin, to isté spojenie so životom sa prejavuje aj v Dobroľubovovej činnosti v špeciálnej filozofickej disciplíne, ktorú za svoj krátky život najviac rozvinul, v estetike. Pohľad na Dobroľubovove estetické názory neznamena pohľad na práchnivejúce múdrosti predkov. Práve naopak, ukazuje nám, čo sme ešte dlžní našej marxistickej estetike. Veď napríklad hlboký rozbor ľudovosti umenia, umeleckej pravdy, otázky vzťahu medzi pravdou obsahu a formy diela, otázky vzťahu svetonázoru, umeleckej pravdy a hodnoty diela, ako aj rozpracovanie iných problémov, s ktorým sa stretáme u Dobroľubova, sme dosiaľ zvlášť neprekonali, ba v určitom čase sme niektoré otázky riešili primitívnejšie. Dnes napríklad také riešenie otázky vzťahu medzi umelcovým svetonázorom a jeho tvorbou, aké už vo všeobecnosti predložil Dobroľubov, označuje sa ako „nová koncepcia“. (Porov. K. T o m i š, *Svetonázor a literárna tvorba*, Predvoj 27, 1961 a *Dobroľubovov rozbor drámy Ostrovského Ne v svoji sani ne sadiš* a i. jeho práce). Nie je to určitá výzva minulosti, aby sme rýchlejšie vykročili vpred?

Zdá sa nám, že aj úloha „reálnej kritiky“, ktorá na materiáloch literatúry rozoberá sám život a navzájom konfrontuje obe tieto oblasti — tento literárnokritický program Dobroľubova — nie je zastaraný, a v našich zmenených podmienkach patrične akomodovaný; tam kde sa používa, pomáha nášmu umeniu aktívnejšie sa zapájať do revolučného pretvárania našej skutočnosti. Aj v špeciálnej oblasti estetiky nám môže a musí byť Dobroľubov dodnes príkladom najmä v bojovom rozvíjaní tých otázok, ktoré sú z hľadiska revolučného boja najpálčivejšie.

Skláňame sa pred Dobroľubovom, ktorý dal ľudstvu do konca svojho 25-ročného života viac ako len príslub geniality, pred človekom-revolucionárom, dielo ktorého zostáva aj 100 rokov po jeho smrti svieže a mladé.

POKROKOVÝ MYSLITEL ARABSKEJ STREDOVEKEJ KULTÚRY

ELENA VÁROSSOVÁ

Je to v krátkom čase už druhý arabský filozof, výročie ktorého Svetová rada mieru zaradila do programu svojich jubileí. Prvým bol slávny lekár, politik, básnik a filozof Ibn Sina (Avicenna), najväčší predstaviteľ tzv. východnej vetvy arabskej filozofie, druhým je taktiež znamenitý lekár, filozof, matematik a básnik Ibn Tufajl (Abubacer), popri Averroesovi najvýznamnejší mysliteľ tzv. španielskej vetvy arabskej kultúry. Máme tak opäť príležitosť oceňovať všestrannosť, vyspelosť a duchovnú silu tejto kultúry, ktorá svojrázne nadväzujúc na tradície gréckej filozofie a vedy, dosiahla vysoký stupeň odborného rozvoja a myšlienkovvej hĺbky v čase, keď sa myslitelia v Európe temer úplne vyčerpávali v neplodných teologických špekuláciách.

Súviselo to, pravda, s priaznivými ekonomicko-sociálnymi podmienkami, ktoré charakterizovali národný rozmach Arabov v 9.—12. storočí. Po víťazných výbojných vojnách, ktoré viedli stúpenci Mohameda pod zástavou šírenia „jedinej pravej viery“ — islamu, zaberá arabský kalifát nielen územie Arábie, Iránu, Sýrie, Palestíny a Egypta, ale aj celé severoafrické pobrežie a väčšiu časť Pyrenejského polostrova. Súčasne s územným rastom ríše a upevňovaním armády a loďstva sa rýchlo rozvíjala i moreplavba a obchod, mestský remeselnícky priemysel i poľnohospodárska výroba. Arabi sa zmocnili takmer všetkých dôležitých obchodných ciest od Atlantiku až po Čínu a ich kvalitné výrobky sa dostávali i na vtedajšie európske trhy.

Velký rozvoj zaznamenala v tomto čase aj arabská veda. Už v 9. storočí sa stáva Bagdad významným vedeckým a kultúrnym strediskom Blízkeho východu a v 10. storočí sa vytvára i druhé centrum arabskej vzdelanosti v Kordóbe v Španielsku. V nich sa sústreďujú významní učenci a vedci, zakladajú sa učené spoločnosti a vzrastá pomerne široká sieť školstva.

Najdôležitejšími vednými odbormi, ktoré Arabi pestovali, boli prirodzene tie, ktoré si vyžadovala sama spoločensko-hospodárska prax. Boli to predovšetkým prírodovedné disciplíny: astronómia, zemepis, matematika, chémia, medicína, biológia atď. Arabskí vedci v nich čiastočne nadväzovali na výsledky svojich gréckych predchodcov (Ptolemaia, Euklida, Archimeda, Hippokrata, Galena), čiastočne ich dopĺňali vlastnými skvelými pozorovaniami, experimentmi a vedecko-technickou praxou.

Isté úspechy Arabi dosiahli aj v humanitných vedách, najmä v jazykovede a historiografii. V oblasti filozofie bola však situácia zložitejšia a slobodnému rozvoju menej priaznivá. Z jednej strany tu stála tradícia gréckej filozofie, predovšetkým helenistického obdobia, ktorá našla na arabskej pôde priaznivý ohlas, z druhej strany stále hrozby islamských dogmatikov, ktorí vo filozofii videli iba nástroj na logické podopieranie náboženských dogiem koránu a nevraživo hľadeli na racionalizmus gréckej filozofie. Najmä v západnej časti arabského sveta, kde sa dlho udržal ortodoxný teologický a právny smer tzv. školy Al Málíkova a kde vôbec bol často pri moci náboženský fanatizmus a sektárstvo, museli sa pokrokové filozofické náhľady ostrážito zahalovať do symbolického rúcha.

No napriek tomu, nebolo možno zabrániť priaznivému vplyvu východoarabských, „kacírskych mysliteľov“ (Al Kendi, Al Farabi, Ibn Sina) na rozvoj arabsko-španielskych filozofov, ktorí od 12. storočia prevzali duchovné vedenie v arabskej kultúre vôbec a svojším spôsobom rozvíjali už v nej udomácnenú aristotelovsko-platónsku tradíciu. K najvýznamnejším z týchto mysliteľov sa radia Ibn Badža (Avenpace), Ibn Tufajl (Abubacer) a Ibn Rušd (Averroes).

Ibn Tufajl, známy u svojich súčasníkov ako „učiteľ bezbožnosti“, bol všestranne vzdelaný muž. Osvedčil sa práve tak výborne vo funkcii osobného lekára vtedajšieho vedám nakloneného vládcu Abu-Jakúba, ako aj v úrade jeho vezíra. Pritom sa intenzívne venoval filozofii, prírodným vedám (popri medicíne najviac astronómii a matematike), ba aj poézii. Svoje filozofické náhľady vyjadril najsumárnejšie v alegorickom románoch príbehu Hajj ibn Jakzán, ktorý bol r. 1957 v edícii Živé diela minulosti preložený aj do češtiny.

V tejto skvelej knihe, ktorá je súčasne ukážkou veľkého štylistického umenia starých Arabov, zachytáva duševný vývin človeka, vyrastajúceho izolovane na pustom ostrove, medzi zverou a odkázaného v získavaní poznatkov iba na svoje vlastné pozorovanie, skúsenosť a úsudok. Pravda, autorovi, ktorý stál v prudkom odpore proti reakčným ortodoxom, hroziacim každú chvíľu pálením kníh a posielaním filozofov do vyhnanstva, nejde vôbec o dejové rozvážanie tohto fantastického príbehu. Používa ho iba ako kulisu, pomocou ktorej by mohol symbolicky vyjadriť svoje náhľady na niektoré problémy.

1. Chce ukázať, že človek môže porozumieť svet a jeho zákonitosti aj mimo spoločnosti, bez vedenia učiteľov, kňazov a prorokov, ak použije správne svoje prirodzené rozumové schopnosti a ponorí sa do hĺbín svojho ducha. Tu nájde nielen pravdu, ale aj jediný bezpečný úkryt (pustý ostrov) pred všetkými utláčateľmi rozumu a túžbou po vedomostiach.

2. V duchu novoplatónskej tradície, zakotvenej už hlboko v arabskej filozofii, chce ďalej dokázať, že pochopiť najvyššie pravdy a dôjsť k pravému poznaniu možno práve iba duchovnou, intelektuálnou činnosťou — tzv. iluminatívnou filozofiou — (symbolizuje

ju Hajj) a nie tradičnými náboženskými úvahami, zakladajúcimi sa na viere a rozumom nepreverených symbolických obrazoch.

V najdôležitejšej otázke arabskej filozofie, t. j. v otázke vzťahu náboženstva a filozofie, naznačuje tak Ibn Tufajl (napriek tomu, že hrdina jeho románu vyznáva nakoniec, že „všetka múdrosť, správne vedenie a úspech je v tom, o čom hovorili proroci a čo je obsažené v náboženskom zákone“) cestu, po ktorej dôslednejší Averroes prišiel k známej teórii dvoch právd, pravdy teologickej a pravdy filozofickej. Pritom, pravda filozofická, zrozumiteľná prirodzene iba pre tých, ktorí sa vedia oddať čistej filozofickej špekulácii, je vyššia a vedie k poznaniu¹ samej podstaty.

3. Náhľady, ku ktorým dospel Hajj naoko cestou samostatných pozorovaní a logických úvah, nie sú v podstate — najmä pokiaľ sa týkajú oblasti psychológie, fyziky, astronómie — ničím iným, ako zovšeobecnenými poznatkami súdobej arabskej vedy. Pritom, to považujeme za hlavný ich klad, nadhadzujú v mnohých otázkach materialistickú interpretáciu sveta, závislú vo filozofickej rovine od materialistickej časti Aristotela.

Ústrednou myšlienkou Tufajlovho systému je myšlienka o jednote sveta (živej i neživej prírody) a súčasne jeho nekonečnej diferencovanosti. Z hľadiska jednotlivosti je príroda nekonečná, z hľadiska podstaty je však jednotná: podobá sa jednému živému organizmu, v ktorom všetky časti, všetky orgány vykonávajú svoju špecifickú činnosť, funkciu. Tieto rozmanité funkcie sú výsledkom rozmanitosti pohybov hmoty. Pohyb je základnou vlastnosťou čiže formou hmoty. Od formy pohybu (pohyb v najjednoduchších anorganických telesách až po zložité pohyby napr. v rastlinnom alebo živočíšnom tele) záleží dispozícia telies k činnosti a ich umiestenie v celkovej stupnici tvorstva. Nedôsledne naznačuje Ibn Tufajl aj náhľad, že pohyb a vývin, teda to, čo pôsobí vo veciach formu, vzniká na základe určitých, telesám, hmote inherentných vlastností; ďalej vyslovil aj náhľad o možnosti večnosti (t. j. nestvoriteľnosti) sveta v čase, o zákonitosti prírodných javov, o existencii sveta pred človekom, o možnosti vzniku živej hmoty z neživej, o neustálej premene, vzniku a zániku v prírode, o dôležitosti skúmania prírodou nezaujato v nej samej, bez apriórnych postulátov, dogiem atď.

Pravda, materializmus sa u Ibn Tufajla obmedzuje iba na určité postrehy, sprostredkované mu predovšetkým jeho poznatkami prírodných vied. Tam, kde hrdina jeho románu opúšťa toto pole, objavuje sa opäť v plnej šírke svojrázna forma arabského idealizmu, kríženca novoplatonizmu a aristotelizmu, s učením o božskej emanácii, o počiatocnom hýbateľovi — najvyššej forme, z ktorej vychádza dispozícia k pohybu v celej prírode, s učením o nehmotnom, večnom bohu atď.

Ibn Tufajl položil vo svojej filozofii mnoho vážnych, v jeho prostredí aj odvážnych otázok. Pretože bol predovšetkým lekárom a prírodovedcom, zodpovedá mnohé z nich nielen na základe abstraktnej špekulácie, ale konkrétnych poznatkov o skutočnom hmotnom svete a jeho zákonitostiach. No keďže bol súčasne slobodným duchom a nepriateľom myšlienkovej reakcie, dogmatizmu a tzv. večných právd, zaslúži si tento „učiteľ bezbožnosti“, veľký obranca ľudského rozumu a prirodzených ľudských schopností, aby sme sa k jeho dielu s úctou vracali aj pre tieto kvality, ktoré boli a budú pre filozofickú tvorbu vždy veľmi významné.